

HERCZEGH GÉZA

A nemzetközi jog „holdudvarában”*

I.

Jog-e a nemzetközi jog? E kérdés megválaszolása az egyetemi tankönyvek hagyományos témája, melynek ott a helye a bevezető fejezetben. Jog, mert magatartási szabály, mert mögötte áll a legerősebb társadalmi hatalom, mert szükség esetén egyéni vagy kollektív kényszerrel érvényesíthető stb., stb. Ennél a megközelítésnél azonban jóval izgalmasabb a nemzetközi jogszabályok létrejöttének és tényleges érvényesülésének vizsgálata. Természetesen nem a szerződéskötés mozzanataira gondolok, hanem annak külső feltételeire, az államok közösségének (társadalmának) sajátosságaira, amelyek közös érdekek kialakításához és azok védelméhez vezetnek. Nem is a szerződéses kötelezettségek betartásának hagyományos és újabb keletű biztosítékaira, hanem azokra a tényezőkre, amelyek bizonyos szabályok hatékony érvényesülését szolgálják, míg másokat hamar elenyésztetnek. Röviden: a nemzetközi jog szociológiájáról lenne szó, mely mindmáig mostohagyermekként szűkölködik az államközi kapcsolatokat vizsgáló, egymással versengő tudományágak között. Néhány kérdését több mintharminc évvel ezelőtt felvettem,¹ de kevés sikerrel. A cikkek visszhang nélkül tűntek el a feledés süllyesztőjében.² Vagy én fogalmaztam rosszul, vagy a körülmények voltak kedvezőtlenek.

A probléma másokat sem hagyott hidegen. Haraszi György mondotta utolsó beszélgetésünk alkalmával, hogy a „meghiúsult”, azaz a megkötött, de végül is életbe nem lépett szerződésekről akar írni. Tervét, sajnos, nem valósíthatta meg, amiként én sem, mert más, hálásabbnak tűnő témák vonzásába kerültem. Az egyetemi előadások tették szükségessé, hogy a nemzetközi jog intézményeinek sajátosságait lehetőleg magyar történelmi példákkal világítsam meg. Ennek eredménye volt a *Magyarország külpoliti-*

* A „holdudvar” kifejezést politikai tartalommal lépten-nyomon használják. Itt most nincs szó politikai összefüggésekről, csupán arról, hogy bizonyos tudományos vizsgálatok kapcsolataira utaljak anélkül, hogy merev kereteket illetve határokat jelöljek ki számukra.

¹ HERCZEGH GÉZA: *A nemzetközi kapcsolatok tudományos vizsgálatának eddigi útjai*. Állam- és Jogtudomány. 1969. 2. sz.; Uő: *Sociology of International Relations and International Law. Questions of International Law*. Bp. 1971. 65–82. p.; Uő: *A nemzetközi kapcsolatok vizsgálata az Egyesült Államokban. Állam- és Jogtudomány*. XV. évf. 1972.

² Tíz évvel megjelenése után egy tanulmány a következő megállapítással kezdte fejtegetéseit: „A nemzetközi jog szociológiája a hazai irodalomban teljesen ismeretlen fogalom, még senki sem próbálkozott meg körülírásával, de nem tettek kísérletet szociológiai kérdések felvetésére vagy empirikus kutatások szervezésére sem.” Ld. VALKI LÁSZLÓ: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*. Bp. Akadémiai Kiadó, 1981. 5. p.

kája 896–1919 c. kötet, amely eredetileg „Bevezetés Magyarország nemzetközi kapcsolatainak történetébe” címet viselte.³

Mindezeket azért említem, mert ezek a kérdések Nagy Károlyt is foglalkoztatták. „A nemzetközi jog valamint Magyarország külkapcsolatainak története” c. munkája 1995-ben jelent meg, a nemzetközi jogról írott tankönyve négy évvel később, amelyből kimaradtak a történeti vonatkozású részek. Terjedelmük – noha szerzőjük igyekezett rövidebbé fogni őket – jóval meghaladta azt az arányt, amit a régi nemzetközi jogi tankönyvek ezeknek szenteltek. Az a tény, hogy Nagy Károly „küzdve körral-bajjal”, annyi energiát fordított külkapcsolataink történetére, meggyőzően bizonyítja, mennyire fontosnak tartotta, hogy a magyar jogászok a nemzetközi jogi ismeretek mellett a nemzetközi kapcsolatok történetében is jártasságra tegyenek szert. Bizonyára helyeselné, hogy ezt a szemléletet átadjuk az utánunk jövő nemzedék tagjainak.

Jóval többről van szó, minthogy a hallgatók lankadó figyelmét néhány érdekes, de távolról sem fontos adat közlésével tartsuk ébren. Például azzal, hogy az utolsó Árpádok kilenc ország királyának címét viselték, hogy II. Mohamed szultán Mátyás király másodunokatestvére lett volna vagy hogy Szapolyai János Cserni Jován levágott és ecetben tartósított fejével társalgott.⁴ Inkább arról szóljunk, milyen tényezők határozták meg nemzetközi kapcsolataink alakulását? Hogyan alakítják katonai, gazdasági, kulturális tényezők egy állam erejét? Ha leírásukhoz nem megfelelő fogalmakat és módszereket alkalmazunk, a cél – a nemzetközi viszonyok reális szemlélete – aligha érhető el.

A magyar történeti közfelfogás régi hibája – írtam sok évvel ezelőtt –, hogy látóhatárra Dévénytől Orsováig (Trianon óta Hegyeshalomtól Lökösházáig) terjed. A nemzetközi tényezők hatását nem volt képes kellő mértékben figyelembe venni. Ennek a szemléletnek iskolapéldája az, amit „Magyarország három részre szakadása” tételének nevezhetünk, mely nemcsak rendkívül elterjedt, de hihetetlenül szívósnak bizonyult.⁵ Másfél évtizeden át vettem részt egyetemi felvételi vizsgákon a vizsgabizottság tagjaként. A jelöltek többnyire szépen beszámoltak Gubecz Máté, Karácsony György vagy Császár Péter viselt dolgairol, de egyetlenegy elfogadható feleletet sem hallottam arról, hogy a török hogyan foglalta el az ország középső részét és miért vesztette el százötven év után. Ebben nyilván nem a vizsgázók voltak hibásak, hanem az akkori történelemoktatás, mely az osztályharcok keretében sem Szulejmán szultánnak, sem az ún. Szent Ligának nem talált helyet és szerepet.

Az egyértelmű történeti igazság pedig az, hogy Magyarország nem három részre szakadt, hanem felosztották! Felosztották éppúgy, mint később Lengyelországot, azzal a különbséggel, hogy nem három, hanem két nagyhatalom osztozott az ország területén, a Habsburg-ház és a Török Birodalom. Az események igazi mozgatói nem az egymással marakodó magyar főurak voltak, akik hol az egyik, hol a másik királynak esküdtek hűséget, nem is maguk a királyok, hanem a két világhatalom! Balgaság azt hinni, hogy a szultán eltúrta volna a Habsburg-uralomnak Magyarország egészére való kiterjedését, ha

³ Magyarország külpolitikájának története természetesen nem ugyanaz a matéria, mint nemzetközi kapcsolataiké. A Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Politikaelméleti Tanszékének kiadásában a legújabb összefoglalás már ezt a címet viseli. Ld. HERCZEGH-ARDAY-JOHANCSIK: *Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története*. Bp. 2001. 356. p.

⁴ Az utóbbi egyébként is kétséges, mert híre Szerémi Györgytől származik, akinek visszaemlékezései sokszor megbízhatatlanok.

⁵ Sajnos, Nagy Károly is ezt a kifejezést használja Buda elvesztése kapcsán. „Ezzel az ország három részre szakadt, ettől kezdve a Duna-Tisza köze hódoltsági terület.” Ld. NAGY Károly: *A nemzetközi jog valamint Magyarország nemzetközi kapcsolatainak története*. Lakitelek, Antológia, 1995. 137. p.

János király nem küld hozzá követet, vagy hogy a Habsburgok lemondtak volna a magyar koronáról, ha igényeiket néhány főúr szavazatával nem támaszthatják alá. Sztambulban vagy Bécsben ezt másként ítélték meg. A szultán nem engedhette – nem is engedte –, hogy Magyarország egésze a Habsburg-ház hatalmát növelje, mely így a török balkáni tartományait veszélyeztette volna, a Habsburg-ház viszont nem tűrhette – és nem is tűrte –, hogy a török befolyás alá kerülő Magyarország határa Bécs kapuinál legyen.

A szultán azt hangoztatta, hogy Magyarország – hódítás jogán – az övé. Annak adja, akinek akarja, csak a Habsburgoknak nem, míg Ferdinánd azt vallotta, hogy Magyarország választás nélkül is, jog szerint a Habsburg-házé. Nem a főurak nyilatkozataira várt hónapokig, hanem arra, hogy az ország elfoglalásához szükséges hadat előteremtse.

Miért nem így, a valóságnak megfelelően oktatják, ismertetik, írják le történelmünknek ezt a kulcsfontosságú fejezetét? Magyarázat akad több is. Nemzeti büszkeségünk inkább fogadta el, hogy bukásunknak magunk voltunk az okozói, minthogy tudomásul vegye, tehetetlenül vergődünk mások markában. A Habsburg-ház uralma idején nem számíthatott kedvező fogadtatásra annak kifejtése, hogy az ország felosztásáért – legalább fele részben – a dinasztia felelős. Olyan ország után nyújtotta ki kezét, amelynek legfeljebb a harmadát tudta megszerezni és – úgy ahogy – megvédeni. Tehát más kérdéseket helyeztek előtérbe. Az ország valódi függetlenségének hiánya sem kedvezett a nemzetközi kérdések iránti érdeklődésnek. A budapesti angol főkonzul azt jelentette 1905-ben: „Kevés ország van a világon, ahol a külpolitikai ügyeket kevésbé vitatják és értik, mint Magyarországon ... Az átlagos, politikailag érdeklődő magyar közönyös a Monarchia nemzetközi helyzete iránt. Mindig egy nagyhatalom alattvalója volt, és talán ez okból nem tudja értékelni a helyzetéből adódó előnyöket.”⁶

Már szó volt arról, hogy az ún. marxista iskola nem fordított figyelmet a nemzetközi kapcsolatok feltárására, de mulasztásai súlyosabbak annál, mint ahogy gondolnánk. A diplomáciatörténet területén számos tabutéma akadt, amelyeket nem volt szabad érinteni. Például azt, hogy az 1939-es német–szovjet megnemtámadási egyezménynek volt területi kérdésekről szóló titkos melléklete, mely az „igazi” megállapodást – Kelet-Közép-Európának a két nagyhatalom közötti felosztását – tartalmazta. Nemcsak a Katynról volt tilos írni, hanem arról is, miért hiúsult meg az a terv, hogy magyar hadifoglyokból Kossuth-hadtestet szervezzenek. Számos más kérdés kifejtése előtt is tilomfa meredt, de példának elég ennyi.

Ahhoz, hogy a nemzetközi kapcsolatok szövevényéből bizonyos tendenciákat lehesen megállapítani, ismerni kell a szövevényt alkotó tényeket. A diplomácia – bármit írtak, mondtak és bármit fognak írni, mondani róla – lényegéből fakadóan titkos, akkor is, ha számtalan sajtókonferenciát tartanak szereplői. Hosszú időre van szükség ahhoz, hogy egy megállapodás igazi tartalma – lényege – kiderüljön. Mikor szerzett a világ tudomást a Churchill-Sztálin alku százalékos számairól? Addigra jónéhányan az életükkel vagy személyes szabadságukkal fizettek azért, mert idejében nem értesültek róla. A történelem, és benne a nemzetközi kapcsolatok története népszerűtlen matéria, mert oly sokszor derült ki már, hogy minden másképpen – volt.

⁶ BRIDGE, F. R.: *From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary 1866–1914*. London–Boston, Rutledge and Kogan 25. p.

II.

A népszerűtlenség dacára és a már említett tilalomfák ellenére számos diplomáciai okmánygyűjtemény és nem egy kitűnő monográfia látott napvilágot, valamint néhány a nemzetközi jog társadalmi alapjainak, a nemzetközi kapcsolatoknak a vizsgálata mellett érvelő cikk és tanulmány, amelyek – az akkori viszonyokra jellemzően – Marx-, Engels- vagy Lenin-idézetekkel próbáltak belépőjegyet szerezni e vizsgálódások számára a tudomány csarnokába.⁷ A különböző kísérletek közül – a teljesség igénye nélkül – néhány jellemző példára hívnám fel a figyelmet.

Ha jól meggondoljuk, a hagyományos nemzetközi jogi megközelítésen jóval túlmutató Buza László érdekes munkája az ún. „programjellegű normákról”. „Programjellegű normák az államok egymás közötti magatartására vonatkozó olyan szabályok, amelyek az államok jövőbeli magatartásának bizonyos általános elveit formulázzák, alanyi jogokat azonban nem statuálnak és nemzetközi eljárás útján kikényszeríthető kötelezettséget nem állapítanak meg. A program-jellegű normáknál a nemzetközi jogalkotás kezdeti állapotban van.”⁸

Ez a felismerés a mások által soft lawnak nevezett formában gyors karriert futott be. Az utóbbit világszerte használják, mint a nemzetközi joganyag jelentős részének, és mint e joganyag egyik – jellemző – sajátosságának megjelölését. A kérdés felvetésén túl azonban mégsem indult meg a problémakör rendszeres feldolgozása. Ehhez – ki tudja – talán önálló kutatóintézet, egyetemi katedra, folyóirat lett volna szükséges, és persze mindezek bőkezű támogatása. Így azután inkább csak egyedi és egymástól elkülönülő próbálkozásokról számolhatok be.

Mi lett volna az a központi fogalom, mi lett volna a fonál, amelyre a nemzetközi élet jelenségeit logikus sorrendben felfűzni és rendszerbe foglalni lehetett volna? Az államok nemzetközi közössége és annak jellemző sajátosságai? Ilyen sajátosságként az alábbiakat emeltem ki:

- a) az emberi közösségekhez képest kis létszámú (a kétszázat az ún. miniállamokkal együtt sem haladja meg);
- b) kevésbé homogén, mert az államok között terület, népesség és az egy főre jutó nemzeti jövedelem dolgában stb. ... óriási különbségek vannak;
- c) nem a hatalom koncentrációjára, hanem egyensúlyára épül.

E sajátosságoknak meghatározó szerepe van a nemzetközi jog alanyait, forrásait és szankciót illetően. Hiába növekedett meg az utóbbi évtizedek során a nemzetközi szervezetek száma és szerepe, hiába védi a nemzetközi jog természetes személyek „emberi” jogait, a nemzetközi kapcsolatok elsősorban – zömmel – államközi kapcsolatok. A nemzetközi jogszabályok államok akaratmeg egyezésének nyomán jönnek létre, és e jog forrásai az akaratmeg egyezés formáit tükrözik. A hatalom koncentrációjának hiányában szankciók alkalmazásáról nem a jog alanyaitól elkülönült, azok felett álló kényszerapparat gondoskodik, hanem maguk a sértett államok stb.⁹

⁷ KULCSÁR PÉTER: A nemzetközi kapcsolatok és a politikatudomány. *Világosság* 1982. 3. sz. Ami engem illet, Engels-idézetrel próbálkoztam.

⁸ BUZA LÁSZLÓ: A nemzetközi jogi normák kialakulásának útja. Szeged. *Acta Universitatis Szegediensis*. T. X. Fasc. I. 1963. 8. és köv. p.

⁹ L. HERCZEGH GÉZA: A nemzetközi kapcsolatok vizsgálatának elméleti és módszertani kérdései. *Kausser Lipót Emlékkönyv*, Studia Juridica. Pécs 1982. 115–126. p. – Uő.: Néhány szó a nemzetközi jog szociológiai

Közelebb lehet-e jutni ezen az úton a nemzetközi jog alaposabb megismeréséhez és jobb megértéséhez? *Quod erat demonstrandum*. Az átfogó elmélet kidolgozása és a módszer következetes alkalmazása elmaradt, illetve mindegyre késik. Mások ugyanis más úton, eltérő irányban indultak el. Nem az államok közösségét, hanem más fogalmakat állítottak a vizsgálódás középpontjába. Valki László „A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete” című munkájában a nemzetközi jog mibenlétével, funkcióival, szankcióival és végül értéktartalmával foglalkozott. „A nemzetközi jog nem más, mint a nemzetközi döntések formája. – állapította meg – E döntések keretében lényegében az érintett államok központi szerve által hozott belső szubordinációs döntések nemzetközi koordinációjára kerül sor”. A funkciók a szerző szerint a következők: „az uralkodó osztályok saját társadalmi létfeltételeinek biztosítása (alapvető funkció)”, majd még hat más funkció felsorolása után megjegyzi, hogy „végül – de csak közvetve és másodlagosan – a nemzetközi konfliktusok megoldásának elősegítése”. A nemzetközi jognak jogi értelemben vett szankciója csak elvétve van, a jogrendszert nem jellemzi, ami pedig értéktartalmát illeti – állapítja meg –, a mai nemzetközi jogrendszer nem alkalmas az államok magatartásának végső megítélésére.¹⁰

Nyolc évvel később a munka újabb – lényegesen kibővített – változatát publikálta. Címéből elmaradt a nemzetközi jog társadalmi természetének „sajátos” volta, de egyébként – szélesebb alapokon és gazdagabb szakirodalmi áttekintéssel – ismét a fent megjelölt négy kérdést, a jog mibenlétét, funkcióit, szankcióit és értéktartalmát tárgyalta. Vagyis – e koncepció szerint – a nemzetközi jog társadalmi természetét nem az államok társadalma – azok nemzetközi közössége világitja meg.

Választ adnak-e vajon a fenti kérdések a nemzetközi jog változásaira, hatékonyságára illetve hatékonyságának korlátaira? Valki László könyve első változatának mottójául Roscoe Pound sokszor idézett megfogalmazását választotta: „A jogrend tartós dilemmája a stabilitás szükségességének összeegyeztetése a változás kikerülhetetlenségével.” Igaz, és talán sehol sem annyira, mint éppen a nemzetközi jogot illetően. Roscoe Pound megállapítását azonban Valki László könyvének második, bővített kiadásában Arany János ironikus hangulatú verse foglalta el a nemzetközi értekezletről (konferenciáról), mely, ha a nagyhatalmak valamelyike „némi csínyet tesz”, akkor összeül és helybenhagyja – ma inkább azt mondanánk: jóváhagyja a csínyet. Feltehetően azért választotta az új mottót, mert arra a következtetésre jutott, hogy „... a mai nemzetközi jog mindig az aktuális, a naprakész status quot védi.”¹¹

Roscoe megállapítása azonban ma időszerűbb, mint bármikor ezelőtt. A stabilitás szükségességét vajmi kevésbé sikerült a változás kikerülhetetlenségével összeegyeztetni. Erre mutatott rá Bibó István először nyugaton és angol nyelven megjelentetett munkája: „The Paralysis of International Institutions and the Remedies”. Később magyarul is kiadták előbb Svájcban, majd 1990-ben idehaza a „Válogatott tanulmányok” IV. kötetében „A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai” címmel. „Ugyanis a

megközelítéséről. *Jubileumi Tanulmányok*. 40. Pécs 1985. 109–122. p. Uő.: A Sociological Approach to International Law. In: Bokor-Szegő, H.: *Questions of International Law. Hungarian Perspectives*. Vol. 4. Bp. Akadémiai 1988. 93–107. p. Uő.: *Az államok közössége és a nemzetközi jog által védett értékek*. In: *Az államok nemzetközi közösségének változása és a nemzetközi jog*. Bp. Akadémiai, 1993. 9–32. p. Uő.: The International Community of States. In: Bokor-Szegő, H.: *Questions of International Law. Hungarian Perspectives*. Vol. 5. Bp. Akadémiai, 1991. 75–91. p.

¹⁰ VALKI LÁSZLÓ: *A nemzetközi jog sajátos társadalmi természete*. Bp. Akadémiai, 1981. 41. illetve 75.

p.

¹¹ VALKI LÁSZLÓ: *A nemzetközi jog társadalmi természete*. Bp. Közgazdasági, 1989. 137. p.

nemzetközi enyhülés legbiztatóbb jelenségei sem változtattak eddig azon az alapvető helyzeten – írta Bibó – hogy a nemzetközi közösség tartósan képtelennek bizonyul egy sor véres és veszélyes konfliktus és egy sor erjedő provizórium megnyugtató és véglegesnek tekinthető megoldására.”¹²

A mű 1965–74 között íródott és nem szorítkozott a „nemzetközi államközösség” szerkezetére és szerkezeti bajaira, hanem két területi, államalakulási vitát elemzett – a cyprusi kérdést és az arab–izraeli viszályt – sőt megoldásuk módjára is javaslatokat tett, amelyek azonban kimaradtak az angol kiadásból. (Túl „rázósnak” tartották őket). „... a könyvnek az a visszhangja lett – írta Bibó –, amire számítottam, és kevesebb annál, mint amit titkon reméltem.”¹³ Pedig az államközösség bénultságára vonatkozó megállapításai időszerűbbek, mint valaha. 2002 májusában a cyprusi kérdés vagy az arab–izraeli viszály éppoly távol van a megoldástól, mint a könyv írása idején. Az újabb délszláv háborúk is számtalan áldozatot követeltek és rengeteg pusztítást okoztak, mire az államok közössége elszánta magát a cselekvésre. Ami a választott megoldást illeti, hosszú időnek kell elteltnie, mire az saját lábán állva is működőképes lesz. Az államközösség képtelensége a viszályok gyors és hatékony megoldására bizonyára a legsúlyosabb probléma, amellyel az emberiség a XXI. századba lépett.

1998-ban jelent meg Bíró Gáspár „Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába” című könyve. Nem nemzetközi jog szociológiájáról szólt, de kísérletet tett a nemzetközi jog, a nemzetközi politika és a nemzetközi viszonyok fogalmainak tisztázására és a velük foglalkozó tudományos diszciplínák áttekintésére. Ennek során bőségesen idézett jelentős és kevésbé jelentős nyugati szerzőktől, de gondosan elkerülte, hogy magyar nemzetközi jogászok állásfoglalásaira reflektáljon, még bíráló jelleggel vagy elutasítás formájában sem. (Bibó Istvánnak a nemzetközi jog szankcióiról írott munkájával bizonyára azért tett kivételt, mert más munkái alapján politológusnak tekintette.) Ezért nem jöhetett létre gyümölcsöző párbeszéd a szerző és más irányzatok képviselői között, no meg azért sem, mert a nemzetközi jog elméletét illetően Bíró Gáspár sajátos álláspontot képviselt: „A nemzetközi jog elméletének módszere az a következtetés, amely nemcsak hogy két irányban is haladhat, de mindkét irány egyszerre is érvényes lehet: a partikuláristól az univerzalitásig és az univerzalitástól az egyedi felé. Ez azért lehetséges, mert az identitás és az egyenlőség kategóriája felcserélhetővé váltak (sic) a kulturális semlegesség tételezése által ...”¹⁴ Hiba, ha valaki úgy kezd el foglalkozni egy kérdéskörrel, hogy nem vesz tudomást annak előzményeiről, szakirodalmáról és különösen súlyos hiba akkor, ha olyan nagy múltú jogágról illetve tudományágról van szó, mint amilyen a nemzetközi jog, de egyelőre mellőznöm kell a nemzetközi jog elméletének módszeréről adott meghatározás boncolgatását. Amit nem hagyhatok szó nélkül, az a szerzőnek a nemzeti kisebbségek védelmét illető álláspontja: „Kérdés, hogy szükség van-e a csoportautonómia különös nemzetközi jogi szabályozására, beleértve az etnikai elven alapuló csoportautonómia intézményét vagy sem? Véleményünk az, hogy nincs szükség e tárgykörben különös szabályozásra ... Amint azt számos sikertelen próbálkozás bizonyítja, az etnikai csoportok egyik fő jellemzője a normatív képesség, ezért meg-

¹² BIBÓ ISTVÁN: A nemzetközi államközösség bénultsága és annak orvosságai. Önrendelkezés, nagyhatalmi egyetértés, politikai döntőbíráskodás. In. *Válogatott tanulmányok*. Bp. Magvető, 1990. IV. köt. 289. p.

¹³ BIBÓ: i. m. 726. p.

¹⁴ Bíró ezzel kapcsolatban más szerzőre utal, de azzal, hogy megjegyzés nélkül átveszi, mindenesetre azt sugallja, hogy azonosul a meghatározással. Ld. BÍRÓ GÁSPÁR: *Bevezetés a nemzetközi politikai viszonyok tanulmányozásába*. Bp. Teleki László Alapítvány, 1998. 20. p.

felelő feltételek mellett lehetséges szabályozni saját intézményes keretük létrehozását és működtetését mind jogállásukat tekintve, mind eljárás jogilag ... A nemzetközi jog ugyanakkor sohasem fogja kielégítő választ adni (sic!) e csoportok politikai alanyiségát és autonóm nemzetközi politikai szereplői minőségét felvető kérdésekre.”¹⁵

A nemzetközi jogi szabályozás útjában álló nehézségek, valamint hatékonyságuk gyakorlatosságai nem jelentik azt, hogy ne lenne szükség rá, s hogy elegendő lenne az identitásválasztás „morális” elismerése. (Ezen az alapon a háborúindítás, az erőszak alkalmazása tilalmának célszerűsége is kétségbevonható!) Ha a szerző nem sajnálta volna a fáradságot a kérdés alaposabb vizsgálatától, arra a következtetésre kellett volna jutnia, hogy a kisebbségek helyzete akkor volt – és lesz – kedvezőbb, amikor nemzetközi szerződések rendelkezéseire hivatkozhattak. Ezek biztosították ugyanis a „megfelelő feltételeket” „normatív képességeik” érvényesítéséhez.

Ha van terület, ahol a tételes nemzetközi jogszabályok vizsgálata mellett a „szociológiai” megközelítésnek, a diplomáciatörténeti kutatásoknak döntő szerep jut, a kisebbségek védelme feltétlenül ide tartozik. Ez pedig fokozott felelősséget ró mindazokra, akik a kisebbségek nemzetközi jogi védelmének kérdéseivel foglalkoznak.

III.

A nemzetközi jog „holdudvaráról” készített vázlat tehát egyszerre biztató és kiábrándító. Biztató annyiban, hogy számosan ismerték fel annak szükségességét, hogy a tételes nemzetközi jog vizsgálatán túl „metajurisztikus” kérdésekkel foglalkozzanak. Kiábrándító viszont, hogy közöttük nem jött létre rendszeres párbeszéd vagy eredményes együttműködés. Egymásról alig, vagy egyáltalán nem vettek tudomást. Megállapításaik nem váltak – nem válhattak – közkinccsé, a felesleges vargabetűket, a tudományos zsákutcákat nem lehetett kiküszöbölni.

Szeretném hinni, hogy a jogászok nemzetközi ismeretei ma sokkal megalapozottabban és jóval bőségebbek, mint néhány évtizeddel ezelőtt, sőt azt is, hogy az átlagember jóval tájékozottabb nemzetközi viszonylatokban, mint amilyen 1990 előtt lehetett. Ezzel azonban nem lehetünk elégedettek, mert ezen a téren a követelmények is lényegesen megnövekedtek. Mai téren a követelmények is lényegesen megnövekedtek. Mai világunkban a nemzetközi közjognak és kapcsolt részeinek (nemzetközi szervezetek joga, integrációs jog, humanitárius nemzetközi jog stb., stb.) egyre nagyobb szerep jut és ezzel párhuzamosan a nemzetközi jogi ismeretek mindinkább nélkülözhetetlenné válnak. A globalizáció korában élünk, számos problémánk megoldását az Európai Unióba történő mielőbbi sikeres integrálódásunktól reméljük. Ahhoz, hogy az ebből adódó előnyöket kihasználhassuk és az esetleges hátrányokat kiküszöbölhessük, sokoldalúan képzett nemzetközi jogászok seregére van szükség, meg arra is, hogy az átlagpolgár ismerje és értse az előnyöket és hátrányokat egyaránt.

Elegen vagyunk-e és eleget tudunk-e? Ezekre a kérdésekre nem mernék igenlő választ adni. Öröndetes tény, hogy a hajdani egyetlen magyarnyelvű nemzetközi jogi tankönyv helyett sorra jelennek meg e diszciplína professzorainak munkái, amelyek tartalmi gazdagodást, választási és további szakosodási lehetőséget hoznak magukkal. A tankönyv azonban konzervatív műfaj. Hosszú időbe telik, amíg a kutatási eredmények –

¹⁵ BIRÓ: i. m. 244–245. p.

főleg, ha vitatottak – helyet kapnak különböző fejezeteinek lapjain. A tankönyvek többnyire híven őrzik a régi problematikát, legfeljebb az egyes részek aránya módosul a technikai haladás és az együttműködés területeinek bővülése következtében.

Ha nem ezeket, hanem az ún. hagyományos kérdéseket tárgyaló részeket olvassuk, óhatatlanul felmerül bennünk újra meg újra: Miért oly kevésbé hatékony a nemzetközi jogrend? Miért görget maga előtt az államok közössége annyi megoldatlan problémát évtizedeken keresztül? Minden bizonnyal sok oka van és a sok közül az egyik alighanem az, hogy a nemzetközi jogalkotás a fejlettebb, a differenciáltabb belső jogrendszerek csábító hatásának nem tudott ellenállni. Azt próbálta követni, ahelyett, hogy a rendezésre váró államközi kapcsolatokat elemezte volna. A jus gentium vagy a nemzetek joga Grotius számára az volt, amit számos állam jogában azonos vagy hasonló módon megtalálhatott. Azért nevezte természetjognak, mert megfelelt az emberi természetnek és az emberi közösségek társas természetéből levezethetőnek tűnt.

Az emberek társadalma és az államok közössége azonban nagyon is különböző. Az embereket a természet nagyjából azonosra formálta és ennek következtében alapvető szükségleteik is lényegében véve azonosak. Az egy ember – egy szavazat elve ezért valami realitást fejez ki, az egy állam – egy szavazat legfeljebb hasznos fikció vagy jámbor óhaj, a valóságoshoz sok köze nincs. Az államok kapcsolataiban nem fordulnak elő tömegesen olyan azonos vagy hasonló jelenségek, amelyekhez hasonló vagy azonos jogkövetkezményeket lehetne fűzni. Évente sokmillió gyermek születik. Számuk bizonyos hibahatárok között előre megjósolható, de vajon ki tudná előre megmondani, keletkezik-e a következő évtizedekben új állam, vagy megszűnik-e egyik vagy másik a régiék közül? A belső jog példájának követése tehát sok esetben félrevezető. Olyan megoldásokat sugall, amelyek az államközi viszonylatokban kevésbé alkalmazhatók, s ha igen, akkor sem azzal a hatásfokkal, amit az államon belül elvárnak tőlük.

További problémát jelent, hogy az államközösség meghatározó szerepet betöltő politikusai egyetemes megoldásokra törekcsenek, ami elvileg helyes lenne, ha e közösség tagjai nem különböznének ennyire egymástól, és ha mindenütt hasonló problémák merülnének fel, amelyekre hasonló megoldási módokat egyforma hatékonysággal lehetne alkalmazni. Ettől azonban rettentő messze vagyunk, sőt úgy tűnik az elmúlt évtizedek során az államok nemzetközi közössége nem lett homogénebb, hanem a szakadék a fejlődő és a fejlett, a szegény és a gazdag között tovább mélyült. Ha pedig ez így van, mit remélnek, és miben reménykednek a globális megoldások szorgalmazói?

A jog uralmában? Nemrég még egyetlen nemzetközi bíróság működött, ma már több mint fél tucat. Az ENSZ Nemzetközi Bíróságának ügyrendjén sohasem szerepelt ennyi jogvita, mint most. Ennek az örvendetes ténynek az értékét azonban csökkenteni, hogy évek telnek el, amíg egy-egy ügyben érdemi ítéletre kerül sor. Nem a Nemzetközi Bíróság dolgozik lassan, hanem a felek maguk teszik hosszadalmassá az ügyek eldöntését. Az utóbbi tíz esztendőben minden ügyben, mely nem közös megegyezéssel – kompromisszummal – került a Bíróság elé, az alperes állam pergátló kifogást emelt. Ezeket a Bíróságnak előbb el kellett vetnie ahhoz, hogy az ügy érdemében dönthessen. Hogyan lehetne ezt a folyamatot felgyorsítani? Lehet-e egyáltalán? A regionális bíróságok létesítése illetve a fellebbezés intézménye ma még nyilván az utópiák körébe tartozik. Gondolkozni azonban érdemes rajtuk.

E sorok írója bírói megbízatásának utolsó hónapjait tölti Hágában. Sok tudományos adósság van, amelyekről már tudja, hogy nagy részüket sohasem fogja letörleszteni. A nemzetközi jog szociológiájának kérdései ezek közé tartoznak. Jogász pályafutásának végéhez érve, tapasztalatait abban foglalja össze, hogy korunk igényeinek és a megnövekedett követelményeknek akkor fogunk tudni megfelelni, ha a pozitivista tanulmányok mellett állandó figyelmet fordítunk a nemzetközi jog szociológiai alapjainak elemzésére, a diplomáciai kapcsolatok történetének vizsgálatára térben és időben, hogy a létező struktúrák mellett az állandó változás okait és formáit is megismerjük, egyúttal pedig értsük is.

Nagy Károllyal folytatott régi beszélgetéseinkre emlékezve biztos vagyok abban, hogy ezt ő is így gondolta.

GÉZA HERCZEGH

FIELDS ADJACENT TO INTERNATIONAL LAW

(Summary)

The nature and characteristics of public international law have induced many to go beyond a positivist approach and deal with the social foundations – i.e. sociology – of international law or with the history of diplomatic relations and the theory of international relations in general. The recently deceased Károly Nagy was above all interested in the historical aspects, but remarkable problems have also been discussed in the writings of László Buza, István Bibó and László Valki. The present author has also attempted to outline a sociological approach of international law. Unfortunately, these initiatives have failed so far to provoke a useful and productive professional debate in the Hungarian literature despite the importance and – in the long term – indispensability of a complex point of view and accordingly applied methods in the examination of the phenomena of the international stage.